

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/113/143-147>

Sevinc Pəniyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0000-5279-762X>
veliyevasevinc1502@gmail.com

İstedadlı şagirdlərlə işin təşkili

Xülasə

İstedadlı və bacarıqlı şagirdlərlə işləmək, onların aşkara çıxarılması və inkişafı məktəb fəaliyyətinin ən vacib aspektlərindən birinə çevrilmişdir. İstedadlı şagirdlərlə iş sahəsində pedaqoji fəaliyyət prinsipləri vardır. Bu prinsiplərdən biri şəxsi inkişaf üçün nəzərdə tutulan imkanların maksimum müxtəlifliyidir. Həmçinin məktəbdənkənar fəaliyyətlərin rolunun artırılması və təhsilin fərdiləşdirilməsi və fərqləndirilməsi əsas prinsiplərdəndir. Müəllimlərin minimal iştirakı ilə şagirdlərin birgə işi üçün şərait yaratmaq da bura daxildir. Biologiyanın tədrisində istedadlı şagirdlərlə işləmək məqsədilə müasir diaqnostik metodlardan, psixometrik vasitələrdən, xüsusi təlim metodologiyasından istifadə zəruridir.

Açar sözlər: *fərdi yanaşma, qabiliyyət, tədqiqatçılıq, intellektual, metod*

Sevinj Pəniyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
Master student
<https://orcid.org/0009-0000-5279-762X>
veliyevasevinc1502@gmail.com

Organization of Work with Talented Students

Abstract

Working with gifted and talented students, their identification and development has become one of the most important aspects of school activities. There are principles of pedagogical activity in the field of working with gifted students. One of these principles is the maximum variety of opportunities for personal development. Also, increasing the role of extracurricular activities and individualization and differentiation of education are among the main principles. This also includes creating conditions for joint work of students with minimal participation of teachers. In order to work with gifted students in teaching biology, it is necessary to use modern diagnostic methods, psychometric tools, and special teaching methodologies.

Keywords: *individual approach, ability, research, intellectual, method*

Giriş

Levis Terman şagirdlərdə istedad və zəka ilə bağlı böyük miqyaslı araşdırmalar aparmışdır və o, belə qənaətə gəlmişdir ki, IQ səviyyəsi 140 və ondan yuxarı olan şagirdlər “dahidir”.

Amerikalı psixoloq Hovard Qardnerin çoxlu intellekt nəzəriyyəsi ilk dəfə iyirmi ildən çox əvvəl özünün “Ağıl çərçivələri: Çoxlu intellektlər nəzəriyyəsi” kitabında dərc edilmiş, təhsil prosesini fərdiləşdirməyin mümkün bir yolunu ortaya qoyur, intellektli zəka nəzəriyyəsi pedaqoqların hər gün nə ilə məşğul olduğunu təsdiqləyir: insanlar müxtəlif yollarla düşünür və öyrənirlər və bu nəzəriyyə Harvard Universitetinin professoru Hovard Qardner tərəfindən hələ 1983-cü ildə əsaslandırılmışdır (Səfərova, 2018).

Hovard Qardner hesab edir ki, həyatımızı zənginləşdirə biləcək və ətrafımızdakı dünya ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqədə olmağımıza kömək edən bir çox başqa bilik və istedadlar var və o, hər bir insanın müxtəlif dərəcələrdə ifadə olunan ən azı doqquz növ zəkaya malik olduğunu iddia edir,

intellektli zəka modelləri biologiya dərş fəaliyyətlərinin təşkilinə kömək edəcək (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2016).

Tədqiqat

İntellekt növlərinə və öyrənmə üsullarına nəzər salaq (Cədvəl 1):

Cədvəl 1.

Hovard Qardnerin “Çoxlu intellektlər nəzəriyyəsi”		
Nö	Nəzəriyyə	Şərhi
1	Verbal-lingvistik intellekt (linguistic)–söz ə önəlik	Hadisələrə, şifahi nitq zamanı intonasiyaya, sözlərin düzgün düzülüşünə həssasdır. Güclü şifahi-lingvistik intellektə malik uşaqlar oxumağı, yaz-mağı və hekayələr danışmağı sevirlər. Onlar yaxşı şifahi yaddaşa malik-dirlər və zəngin söz ehtiyatına malikdirlər. Belə şagirdlərlə biologiyanın tədrisində diferensial yanaşmanı tətbiq etmək üçün öyrənilən mövzuyla bağlı yaradıcılıq tapşırıqları təklif olunur.
2	Məntiqi-riyazi intellekt (logical-mathematical)	Bu tip zəkaya malik şagirdlər güclü analitik və problem həll etmə kompetensiyalarına malikdirlər. Yaxşı düşüncələr və məntiqi suallar verirlər. Materialın təqdim edilməsinin aşağıdakı üsulları optimaldır: riyazi oyun-lar, verilənlərin təhlili, məntiqdən istifadə, praktiki təcrübələrin qurulma-sında köməklik, nəticələrin proqnozlaşdırılmasından istifadə, problemlə-rin həlli ilə deduktiv metodların əlaqələndirilməsi, cədvəllərin tərtib edil-məsi və qrafiklər, faktları məntiqi ardıcılıqla qurmaq, təklif olunan mate-rialda uyğunsuzluqları və səhvləri müəyyən etmək [54] .
3	Vizual-məkan intellekti (visual-spatial)-fəza təsvirli	Dünyanı vizual və məkan olaraq göstərmək qabiliyyətini əhatə edir. Təlim prosesinin daha məhsuldar keçməsi üçün videokasetlərə baxmaq , kompüter qrafikası, maketlərin hazırlanması, müxtəlif vizual məhsullardan istifadə məqsədəuyğundur.
4	Bədən-kinestetik (bodily-kinesthetic)-fiziki hərəkətlə edərək	Belə şagirdlər daim hərəkətli olurlar, bədən hərəkətləri vasitəsilə müəyyən fikir və emosiyalar yaradaraq onları qarşısındakına çatdırmağı bacarırlar. Bu tip intellektə sahib şagirdlərlə diferensial yanaşmanın tətbiqi üçün gəzintilər, ekskursiyalar və dərşdən-kənar fəaliyyətlər təşkil etməli, təlim prosesində rollu oyunlardan istifadə etməli, sözlərlə fiziki məşqlər etməli, şagirdləri həvəsləndirməlidirlər.
5	Fərdlərarası (interpersonal)- sosial, cəmiyyətə yönəlik	Belə intellektə sahib şagirdlərin güclü yumor hissi olur, sözdən və bədən dilindən mükəmməl istifadə edir, insanları yönəltməyi bacarır, liderlik xüsusiyyətlərinə malik olurlar.
6	Fərddaxili (intrapersonal)–özünə yönəlik	İnsanın özünü, o cümlədən duyğu və düşüncələrini dərk etmək qabiliyyətinə aiddir. Belə şagirdlər müəyyən fəaliyyətlə bağlı xoşuna gələn və gəlməyən cəhətləri açıq şəkildə ifadə edə bilirlər. Özlərinin güclü və zəif cəhətlərindən xəbərdardırlar, bacarıqlarına inanırlar, qarşılarına müəy-yən məqsədlər qoyurlar, diqqətlərini hislərinə, arzularına yönəldirlər, ori-jinal olmağı sevirlər.
7	Musiqi-ritmik (musical- intelligence) ritmə yönəlik	Səslərin səviyyəsinə, intonasiyasına, tembrinə və ritminə həssaslıq, mu-siqiyə emosional həssaslıq daxildir. Uşaqlar melodiyları və musiqi şəkillərini xatırlayır, diapazonu və ritmi tanıyır və ən inkişaf etmiş musiqi zəkasına malikdirlər.

		Sual yaranır: müasir məktəbdə onlara ümumiyyətlə nəyisə necə öyrətmək olar? Mümkündür və kifayət qədər uğurludur.
8	Naturalist (naturalist)– təbiətə yönəlik	Flora və faunanı, təbii dünyanı öyrənmək qabiliyyətini və ovçuluq, əkinçilik və ya biologiya elmləri kimi məhsuldar fəaliyyətlərə meyli əhatə edir. Təbii intellektə malik olan uşaqlar müxtəlif ölkələrdəki yaşayış şəraitindəki fərqləri müşahidə etməyi və müəyyən etməyi sevirlər, xalq adət-ənənələri ilə maraqlanırlar, bəşər tarixinin öyrənilməsi və təbiət hadisələrinin inkişafı ilə bağlı layihə tapşırıqlarını yerinə yetirməkdən zövq alırlar.
9	Ekzistensial intellekt-fəlsəfi düşünmək	Onlar erkən yaşlarından yüksək səviyyəli düşüncələri ilə fərqlənilirlər. Hisslərini anlayır və onları idarə edə bilirlər. Onlar sağlam düşünür və nəticə çıxara bilirlər. Erkən yaşlarından onları insanın yaradılışı, varlığı, həyatın mənası və ölümə bağlı mövzular maraqlandırır.

İstər biologiyanın, istərsə də digər fənlərin tədrisi zamanı şagird öz təlim fəaliyyətində digər yoldaşlarından öndə gedirsə, onu istedadlı adlandırmaq olar. Hər bir ümumtəhsil məktəblərində çalışan biologiya müəllimlərinin vəzifəsi belə istedadlı şagirdlərin hərtərəfli yüksəlməsini və fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdislərinin gücləndirilməsinə və möhkəmlənməsinə şərait yaratmaqdır. Biologiya müəllim yüksək yaradıcılıq qabiliyyətinə malik şagirdlərlə çalışan zaman bir neçə metod, üsul və priyomlardan istifadə edir ki, onlara aşağıda göstərdiklərimizi misal göstərmək olar (Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu, 2009):

- tədqiqatçılıq
- qismən axtarıcılıq
- problemlə təlim
- layihələr metodu və s.

İstedadlı şagirdlərlə düzgün təlim prosesinin təşkili üçün intellektual marafonlardan, müxtəlif müsabiqə və viktorinalardan, şifahi, rollu oyunlardan istifadə zəruridir. Bütün bunlar imkan verir ki, istedadlı şagirdlər əlverişli yaradıcılıq növü seçə və öz potensial imkanlarını göstərə bilsinlər. Bu, onların gələcək inkişafına stimül verir. İstedadlı uşaqlarda aşağıdakı xüsusiyyətlər özünü göstərir (Əliyev, Əliyeva, Cabbarov, 2011):

- yüksək yaradıcı təfəkkür;
- uyğunlaşma bacarığı;
- proqnozlaşdırma bacarığı;
- diqqətin yüksək dayanıqlılığı.

Hər bir müəllim diferensial yanaşmanın köməyi ilə bu xüsusiyyətləri inkişaf etdirməlidir. İstedadlı uşaqlarla işləyərkən bunları bilmək vacibdir (The differentiated classroom: responding to the needs of all learners):

- tədris proqramını zənginləşdirmək, təlimin məzmununu yeniləşdirmək və genişləndirmək;
- şagirdlərin qavrama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək;
- diferensiasiya əsasında işləyərək şagirdlərə fərdi yanaşmaq;
- özünün və bütün sinfin təlim-tərbiyə prosesini təhlil etmək;
- pedaqoji-psixoloji məzmunlu qərarlar qəbul etmək;
- kollektiv yaradıcılıq fəaliyyəti üçün material hazırlamaq.

Ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənnini tədris edən hər bir biologiya müəllimi yüksək yaradıcı təfəkkürə və sinfə, kollektivə asanlıqla uyğunlaşma, proqnozlaşdırma bacarığına qabil istedadlı şagirdlərlə xüsusi yollarla – diferensial yanaşmanın köməyi ilə işləməyi bacarmalıdır (Tomlinson, Carol, 1996). Müəllim, bu işi təşkil edən zaman, fərdi, cütlərlə, kiçik və böyük qruplarla iş formasından, mürəkkəblik dərəcəsi digərlərindən daha artıq olan çalışma və tapşırıqlar, eyni zamanda diskussiyalardan da istifadənin hüdudlarını genişləndirməlidir və o bu proses aşağıda

sadaladıqlarımızı bilməlidir (İnklüziv sinifdə təlimin təşkili mövzusunda ixtisasartırma proqramının; Tomlinson, Carol, 1999):

- Fənnin, xüsusilə də biologiya fənninin tədris proqramını və təlimin məzmununu genişləndirməlidir, tərəqqiyə sövq etməlidir.
- Müəllim istedadlı şagirdlərin biologiya fənninə dair material və məlumatların, bilik və bacarıqların qavrama qabiliyyətlərini yüksəltmək üçün pedaqoji əmək sərf etməli, səy göstərməlidir;
- Əlbəttə ki, hər bir müəllim, xüsusən də biologiya müəllimləri istedadlı şagirdlərə əsasında fərdi yanaşma duran diferensial yanaşma ilə yaxınlaşmalı, təlim prosesini məqsəduyğun və qənaətbəxş təşkil etməlidir;
- Bütün bunlarla yanaşı, nəticədə biologiya müəllimi öz işini dəyərləndirməlidir, pedaqoji fəaliyyəti zamanı özünün və sinfin təlim-tərbiyə prosesini təhlil etməli və onu qiymətləndirməlidir;
- Hər hansı bir vəziyyətdə şagirdin gələcəyi haqqında düzgün pedaqoji-psixoloji xarakterli qərarlar qəbul etməyi bacarmalıdır;

Məktəblərdə istedadlı–bacarıqlı–intellektli şagirdlərlə müəllim bir çox formalarda təlim prosesini təşkil edə bilər, burda əsas məqsəd onun şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli və geniş inkişafına yönəlməlidir (Tomlinson, Carol, 1995):

✓ Hər bir müəllim sinif daxilində təhsil alan şagirdlərdən istedadlı uşaqları ayırd etməlidir və bundan sonra “istedadlı şagirdlərin bankı” yaradılmalıdır. “Bank” yaradıldıqdan sonra onun daxilində intellektlər özlərinin meyil, maraq, hədəf, məqsəd və vəzifələrinə görə müəyyən qruplara ayrılmalıdır.

✓ Bu mərhələni də uğurla başa çatdırdıqdan sonra artıq növbəti mərhələyə keçmək olar – bildiyimiz kimi, istedadlı şagirdlər özləri də bilik, bacarıq, kompetensiyalarına görə bir-birlərindən seçilir. Bu məqsədlə “xüsusi istedadlı şagirdlər” qrupu yaradılır. Belə şagirdlərin intellektləri nəinki biologiya fənni üzrə, həmçinin bir neçə fənn üzrə də yüksək ola bilər, məsələn, əgər şagirdin biologiyaya həvəsi varsa, onu dərindən öyrənir və bilir, bu o demək deyilki, həmin şagird çox yüksək səviyyədə rəsm çəkməli və ya şeir danışmağı bacarmalıdır, təcrübələr onu göstərir ki, istedad və qabiliyyəti hərtərəfli və yüksək səviyyədə inkişaf etmiş şagirdlərin olması mümkünsüz olar (İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili, 2018; Tomlinson, Carol, 1996).

✓ İstər biologiya müəllimi, istərsə də məktəbin direktoru, məktəbin psixoloqu və sinif rəhbəri müəyyən sahədə öz istedadını nümayiş etdirən şagirdlərin həm məktəbdaxilində, həm də məktəbdənkənardə və məktəblərarası viktorinalarda, bilik yarışmalarında, bunlarla yanaşı, fənn olimpiadalarında iştirakını təmin və təşkil etməlidir, bu sahədə görülən işlər istedadlı şagirdlərin inkişafının həddlərini genişləndirir, dünyagörüşünün artmasının və müəyyən bacarıqlarının qazanılmasına zəmin yaradır (Tomlinson, Carol, 1996).

✓ AMEA-nın İnstitutlarının öndə gedən tədqiqat işçilərini, elmi işçilərini, alimlərini və professorlarını, müəllimlərini məktəblərə çağıraraq, onların belə şagirdlərə dərs keçmələrinə və şagirdlərin onları fəal dinləmələrinə şərait yaratmaq istedadlı şagirdlərə diferensial yanaşmanın tətbiqini asanlaşdırır və bu sahədə görülən işləri təkmilləşdirir.

✓ Respublikamızda istedadlı şagirdlərdən ibarət birliklər, dərnəklər yaradılmalı, yaradılmış dərnək və birliklərdə müxtəlif istiqamətlərdə tədbirlər və görüşlər keçirilməlidir, bu tədbirlər əsasında xüsusi istedadlı şagirdlərin seçilərək istər ölkədaxili, istərsə də ölkəxarici olimpiadalar və müsabiqələrdə iştirakı reallaşdırılmalıdır (Tomlinson, Carol, 1995).

Nəticə

Təlim prosesində qarşıya qoyulmuş məqsəd üzrə-istedadlı şagirdlərə diferensial yanaşma aparılmış iş məqsəduyğun şəkildə həyata keçirilərsə, bir çox effektiv nəticələr əldə olunar. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

✓ Aparılan işin – diferensial yanaşmanın tətbiqi uğurlu olması üçün müəllim nəinki tək fəaliyyət göstərməli, eyni zamanda məktəb kollektivi ilə, ailə mühiti ilə, həmçinin digər şagird yoldaşları ilə, məktəb psixoloqu ilə paralel münasibət qurmalı, bu tip şagirdlərin tezliklə aşkar olunması üçün əlindən gələni etməlidir.

✓ İstedadlı şagirdlərlə iş apararkən müəllim onlarda elmə maraq, diqqət, həvəs və istəyin artması məqsədilə müxtəlif ölkələrin beynəlxalq təcrübələrinə əsaslanmalı, respublikamızın təhsil sistemi ilə digər dövlətlərin qabaqcıl təhsil sistemləri arasında inteqrasiya və istinad yaratmalıdır. Bu zaman işin səmərəsi yüksək olacaqdır və müəllimin peşəkarlıq səviyyəsi yüksələcəkdir. Həmçinin, sinif daxilində və xaricində digər şagirdlərə motivasiya mənbəyi və qaynağı olacaqdır.

✓ Belə şagirdlərlə işin təşkili zamanı tədris proqramı çox yönlü olmalıdır, şagirdin intellektual səviyyəsinə uyğunlaşmalıdır və özündə yaradıcı və inkişafetdirici aspektləri ehtiva etməlidir. Belə olduğu halda, şagirdlər daha çox aktiv və fəal, digər şagirdlərdən daha çox çalışqan olur, ətrafda və xarici mühitdə baş verən hadisələrə tənqidi və yaradıcı yanaşır, məzmunu və məğzini başa düşməyə can atır, mövzu və ya hadisə barədə səthi məlumatlarla kifayətlənmir, daim yenilikçilik və tədqiqatçılıq axtarışında olurlar. Dərsi oxumaq və öyrənmək, təcrübələr aparmaq belə şagirdlərə zövq verir, təlim prosesindən yorulmur, müstəqil işlərə və ya layihələrə, əlavə dərslərə biganə yanaşırlar.

✓ Biologiyanın tədrisində istedadlı şagirdlərə diferensial yanaşmanı təmin etmək məqsədilə müasir diaqnostik metodlardan, psixometrik vasitələrdən, xüsusi təlim metodologiyasından istifadə zəruridir.

✓ Proses zamanı xüsusi inkişaf proqramlarından, fərdi tədris planlarından istifadə olunmalıdır, təhsil ocaqları yüksək səviyyədə ixtisaslaşmış müəllimlər, pedaqoq və psixoloq heyəti ilə təmin olunmalıdır.

Hazırkı dövrdə istedad və yaradıcılıq potensialı cəmiyyətin milli sərvəti və strateji ehtiyatıdır. Bu potensialın aşkarlanaraq dəstəklənməsi, inkişaf etdirilib səmərəli şəkildə cəmiyyətin xeyrinə gerçəkləşdirilməsi hər bir müstəqil dövlətin milli strateji probleminə çevrilmişdir. Son illər Azərbaycanda istedadlı uşaq və gənclərin səmərəli təhsil almasını təmin etmək məqsədilə yeni tipli tədris müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli genişləndirilmiş, lisey və gimnaziyalarda təhsilin məzmununun müasir tələblərə uyğunlaşması məqsədi ilə yeni tədris plan və proqramları hazırlanaraq tətbiq edilməyə başlamış, pedaqoji kadr heyətinin tərkibi ilbəl yaxşılaşdırılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2016). *Xüsusi istedadla malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə dövlət proqramı (2006-2010-cu illər)*. Bakı: Təhsil, 48.
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu. (2009). Bakı.
3. Əliyev, B., Əliyeva, K., Cəbbarov, R. (2011). *Pedaqoji psixologiya*. Bakı: Təhsil, 254.
4. Əliyev, B., Cəbbarov, R. (2008). *Təhsildə şəxsiyyət problemi*. Bakı: Təhsil, 136.
5. İnküziv sinifdə təlimin təşkili mövzusunda ixtisasartırma proqramının. Oxu materialı. *Avropa İttifaqı, Azərbaycan Təhsil Nazirliyi, UNİC*.
6. İnküziv siniflərdə təlimin təşkili. (2018). *TİPİİ. Oxu materialı*. Bakı, 80.
7. Səfərova, E. (2018). *Biologiyanın tədrisində həyati bacarıqların aşılması ilə şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması*. Dərs vəsaiti. Bakı.
8. The differentiated classroom: responding to the needs of all learners. Carol Ann Tomlinson. USA, 140.
9. Tomlinson, Carol, A. (1996). *Differentiating instruction for mixed-ability classrooms* [An ASCD professional inquiry kit]. Alexandria, VA: ASCD, 35-51.
10. Tomlinson, Carol, A. (1996). Good teaching for one and all: Does gifted education have an instructional identity?// *Journal for the Education of the Gifted*. USA, 155-174.
11. Tomlinson, Carol, A. (1995). *How to differentiate instruction in mixed ability classrooms*. Alexandria, VA: ASCD, 52-60.
12. Tomlinson, Carol, A. (1999). *The differentiated classroom: responding to the needs of all learners*. Alexandria, VA: ASCD, 101-105.